

Zwager van Bonhoeffer speelde een sleutelrol in verzet tegen Hitlers Derde Rijk (2, en slot)

HANS VON DOHNANYI, EEN PERSOON OM NIET TE VERGETEN

De rol die Hans von Dohnanyi vervulde in het verzet tegen Hitler was veel minder zichtbaar dan van zijn zwager Dietrich Bonhoeffer, de schrijvende, predikende, docerende, voor internationale conferenties optredende prediker van de Bekennende Kirche. Von Dohnanyi vervulde echter een sleutelrol door mensen om hem heen te voorzien van informatie en hen te overtuigen tot actief verzet. Hoe actief in het verzet zou Bonhoeffer geweest zijn zónder de invloed van zijn zwager Hans?

In gevangenschap schrijft Von Dohnanyi veel brieven. Vooral aan Christine en hun drie kinderen, maar ook aan zijn zwager, de vier jaar jongere Dietrich Bonhoeffer, die hij in een brief aan zijn vrouw typeert als een zuivere, geestelijke, kinderlijke en warme man.

Allereerst valt op dat het gemis van zijn vrouw vrijwel elke brief doortrekt. Zij is zijn steun en toeverlaat en hij is er ziek van om nu ge-

scheiden van haar te moeten leven.

Hans is terughoudend in het schrijven over geloofszaken. Wel geeft hij aan dat de Bijbel het enige boek is dat hij lang achter elkaar kan lezen. De Psalmen komen hem in de cel na aan het hart te liggen. De toekomst legt hij keer op keer in Gods hand als hij de woorden schrijft: "als God het wil". Hij gelooft vast in de God van Psalm 34 die de ziel van Zijn dienaren verlost en dat

wie tot Hem de toevlucht neemt, niet schuldig wordt verklaard. "God mag mijn hart en mijn gemoed beproeven. Voor Hem beken ik mijn schuld die niets met de wetten van de wereld heeft te doen. Hij zal mij helpen!"

Vaak neemt hij het boek *Anfechtung und Trost im deutschen Gedicht* van Johannes Pfeiffer ter hand (Johannes Pfeiffer was filosoof en lid van de Bekennende Kirche en heeft deze bundel van verzamelde gedichten uitgegeven). Aan zoon Klaus schrijft Von Dohnanyi anderhalve maand voor zijn dood: "Bid God om een eenvoudig gemoed en vraag wat het lot je brengt dankbaar en vrolijk te aanvaarden."

Zwager Dietrich mist hij om te spreken over de Bijbelse aspecten die hij tegenkomt tijdens het lezen van de Bijbel, maar niet begrijpt.

Wanneer een brandbom van de geallieerden zijn cel treft, krijgt hij onder meer hersenembolie en spraakproblemen. Zo belandt hij op de ziekenafdeling. Later begrijpt hij

dat ziek-zijn weleens zijn redding zou kunnen betekenen uit de handen van de Gestapo. Via Christine regelt hij een difterievirus waarmee hij zich besmet. Zo lijkt hij ziek, maar ongeschonden zijn gevangenschap te kunnen uitzitten. Totdat '20 juli 1944' mislukt....

Aanslag op Hitler

20 juli 1944 is de dag waarop de meest bekende aanslag plaatsvindt op Adolf Hitler onder aanvoering van Kolonel Claus Graf von Stauffenberg. Wanneer de Gestapo niet veel later het 'Kroniek van de schande' ontdekt, wordt hij in augustus 1944 overgeplaatst naar het concentratiekamp Sachsenhausen, ten noorden van Berlijn. Deze 'Kroniek van de schande' (ook wel bekend als het zogeheten 'Zossendossier') bevat de door Von Dohnanyi bedachte coup-pogingen uit 1938/39, notities over Bonhoeffers bezoeken aan het buitenland, maar ook bewijzen van de gruweldaden van de nazi's om hen na de oorlog te kunnen berechten.

De gevangenschap tast de gezondheid van Hans zo aan dat hij vaak op de ziekenafdeling verblijft. Vanuit Sachsenhausen wordt hij op 1 februari 1945 naar de kelders van de Gestapogevangenis aan de Berlijnse Prinz Albrechtstrasse gebracht. De nazi's willen hem aan het praten krijgen. Door net te doen alsof hij een verlamming heeft, wordt hij echter niet ondervraagd. Op 8 maart 1945 stuurt hij zijn laatste brief aan zijn vrouw Christine. Hoop op vrijheid heeft Von Dohnanyi dan nauwelijks meer.

"De ellende om mij heen is zo groot, dat ik het laatste beetje leven zou weggooien als jij er niet zou

zijn. Maar de gedachte aan jou, je grote liefde en mijn liefde tot jou geeft mij een levenswil die zo sterk is dat ik vaak geloof dat het zich moet doorzetten. Al was de wereld vol duivels! Ik weet zeker, ik zou me bij het gevoel neerleggen dat er geen redding voor mijn leven is. Maar ook niet voor vele anderen van wie hun zaak verbonden is aan de mijne. Dat geldt in elk geval voor Dietrich. (...) Zolang we nog kunnen handelen, moeten wij handelen."

Ernstig mishandeld wordt Von Dohnanyi op een gegeven moment in de cel tegenover die van Bonhoeffer neergegoid. Men laat hem daar dagenlang in zijn eigen vuil liggen. Bonhoeffer kan niets voor hem doen, totdat op een nacht het luchtalarm afgaat en de bommen dichtbij inslaan. In de ontstane verwarring ziet Bonhoeffer kans om een tijdlang op de uitgestorven gang bij zijn zwager te zijn en hem zo goed en kwaad als het gaat te verschonen en te verzorgen. De zwagers spreken met elkaar, Bonhoeffer leest met hem uit de Bijbel en... ziet in deze barre omstandigheden kans om met hem het Avondmaal te vieren. Nog voor dat heilige moment vraagt Hans: "Denk jij dat wat we gedaan hebben juist was?"

We vinden deze vraag terug in Bonhoeffers gedicht *Stadia op de weg naar de vrijheid* waar deze woorden in Gods handen worden gelegd.

Dankzij een interventie van zijn schoonvader, Karl Bonhoeffer, wordt Hans von Dohnanyi later overgebracht naar het staatsziekenhuis. Op 6 april 1945 wordt hij opnieuw overgeplaatst naar Sachsenhausen. Hij is dan bewusteloos vanwege een hoge dosis morfine die hij bewaarde voor noodgevallen.

Reden voor de plotselinge overplaatsing van de zieke verzetsstrijder is de vondst van de dagboeken van admiraal Wilhelm Canaris. Een dag eerder zijn deze documenten, waaruit overduidelijk de betrokkenheid blijkt van Von Dohnanyi op de aanslag van 20 juli van het voorgaande jaar, overhandigd aan Hitler. De Gestapo merkte hem aan als geestelijk vader van 20 juli. Vanwege hoog- en landverraad wordt hij veroordeeld tot de dood. Nog geen maand voor de bevrijding van Berlijn wordt hij op 9 april 1945 met de ziekenwagen naar de galg gereden. Net als zijn zwager Dietrich Bonhoeffer eindigt op deze dag zijn leven.

Na de oorlog

Kort na afloop van de tweede wereldoorlog werd Dietrich Bonhoeffer eerst gezien als een landverrader; inmiddels echter al heel wat decennia mateloos geprezen om zijn inzicht, moed, verzet. Als vooraanstaande Duitse predikant paste hij

"De ellende om mij heen is zo groot, dat ik het laatste beetje leven zou weggooien als jij er niet zou zijn."

naadloos in het nieuwe beeld dat Duitsland moest scheppen van ‘de held’.¹ Niet langer de bloeddorstige nazibonzen, maar vredelievende verzetslieden moesten geprezen worden. Was Bonhoeffer ‘nodig’ om te bewijzen dat niet alle predikanten verkeerd, dan wel passief waren in de oorlogsjaren? Is Bonhoeffer daardoor al te gretig door zich ongemakkelijk voelende naoorlogse Duitse kerkleiders op het schild gehesen als ‘excuusdominee’ van de Duitse kerk tijdens de Tweede Wereldoorlog?

Renate Bethge, nicht van Dietrich en getrouwd met Dietrichs vriend en biograaf Eberhard Bethge, werd eens gevraagd wanneer zij ontdekte dat haar oom bijzonder was. Renate: “Nooit. Ik geloof dat het bijzondere aan hem was dat hij geschreven heeft. Dat was natuurlijk anders bij de jurist Hans von Dohnanyi, die helemaal niet geschreven heeft, maar hetzelfde geleefd heeft, voor het recht.”² Zijn zoon Klaus, de latere minister en burgemeester van Hamburg, typeert zijn vader als iemand die liever handelde dan sprak.

In het nawoord op de uitgegeven brievenwisseling van Bonhoeffer met zijn verloofde benoemt Eberhard Bethge de trend onder historici om de rol van Hans von Dohnanyi te willen bagatelliseren.³

Weten waarvoor je sterft

In 2003 is het feest in het Bonhoeffer-Haus aan de Marienburger Allee in Berlijn. Het Israëliëse *Yad Vashem* eert Hans von Dohnanyi door hem te erkennen als een van de “Rechtvaardigen onder de volkeren”.

Hans von Dohnanyi is iemand om beslist niet te vergeten. Midden in

Hij vervulde een sleutelrol door mensen om hem heen te voorzien van informatie en hen te overtuigen tot actief verzet.

de giftige slangenkuil van het Derde Rijk hield hij zijn rug recht en handelde hij moedig, grondig, vasthoudend, bewogen en consciëntieus aan de ondergang van Hitler en voor het welzijn van de volkeren zolang het kon. Hij vervulde een sleutelrol door mensen om hem heen te voorzien van informatie en hen te overtuigen tot actief verzet. Dat was ook de invloed van hem op Dietrich Bonhoeffer. Hoe actief in het verzet zou hij geweest zijn zónder de invloed van zwager Hans? Omgekeerd: hoe actief zou Von Dohnanyi’s verzet zijn geweest zonder de gesprekken en het gezamenlijk optrekken met zwager Dietrich?

De beide zwagers hebben een duidelijke wisselwerking op elkaar gehad, zodat hun werk niet los van elkaar kan worden gezien. Het lijkt me winst om te erkennen dat de houding en activiteiten van de verzetsman Dietrich Bonhoeffer er niet zouden zijn zónder de invloed van zwager Hans von Dohnanyi.

Na de oorlog schreef zijn vrouw Christine aan iemand: “Ik geloof dat het beter is te weten waarvoor men sterft, dan eigenlijk niet te weten waarvoor je leeft.”⁴ We kunnen leren van Hans von Dohnanyi om de daad bij het woord te voegen en te handelen zolang het kan.

Dohnanyi

Noten

1. Vgl. Ludwig von Dobeneck, *Dietrich Bonhoeffer – ein Held? Tiefenpsychologische Zugänge* (Gütersloh 2013), pp. 22-25.
2. Uwe Schulz, *Was wären wir ohne Dietrich Bonhoeffer?* (Basel 2013), p. 43.
3. In: Dietrich Bonhoeffer, *Brautbriefe Zelle 92 – Dietrich Bonhoeffer Maria von Wedemeyer 1943-1945* (München 1992), p. 301.
4. Geciteerd in: Elisabeth Sifton, Fritz Stern, *Keine gewöhnlichen Männer. Dietrich Bonhoeffer und Hans von Dohnanyi im Widerstand gegen Hitler* (München 2013), p. 144